

op een schild werd geheven) maar in een zaal. In de zestiende eeuw was onder kunstenaars belangstelling ontstaan voor de Bataven, omdat toen de werken van Tacitus in druk werden uitgegeven. De oudste afbeelding van de Bataven is te vinden in de al eerder genoemde *Divisiekroniek*. Terecht meldt de auteur van het artikel dat de prent niet waarheidsgetrouw kan zijn. De kans dat de Bataven al over kanonnen beschikten, is uit te sluiten! De afbeelding werd in de *Divisiekroniek* ook ter illustratie van andere gebeurtenissen gebruikt. De Italiaan Antonio Tempesta maakte aan het begin van de zeventiende eeuw als eerste bewust afbeeldingen van Bataven. Hij toonde de Bataafse opstand in 36 etsen. Ook deze afbeeldingen geven overigens een weinig waarheidsgetrouw beeld. (zie 188-193)

In de achttiende eeuw verplaatste de aandacht zich naar de levenswijze van de Bataven. Het hoogtepunt hiervan vormden de acht illustraties die Reinier Vinkeles maakte voor het boek *Der aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* van E. M. Engelberts uit 1784-1799. Elke prent geeft een aspect van het dagelijks leven van de Bataven weer. Met het opkomende nationalisme werden in de negentiende eeuw de Bataven met name ingezet in de volksopvoeding. Dit kwam niet alleen tot uiting in de kunst. Ook in de schoolboekjes werden de Bataven afgeschilderd als 'waardige proto-Nederlanders.' (220)

Na 1900 deed de verzuiling afbreuk aan dat beeld: de Bataafse religie kon niet tippen aan de christelijke. Het Bataafse geloof was overigens een mengeling van Bataafse en Romeinse elementen. De Hercules-cultus zorgde voor een goede integratie van de Bataven in het Romeinse Rijk. De Romeinse god werd zelfs gebruikt door de Bataven om hun ontstaan te verklaren en te legitimeren. In de (Grieks-)Romeinse mythen zorgde Hercules voor bescherming tegen allerlei gevaren die soldaten konden tegenkomen in de grensgebieden van het Romeinse Rijk. Hercules had zowel sportieve als militaire karaktertrekken. De verering van Hercules werd bij de Bataven geïntroduceerd door de lokale machthebbers. De Romeinse god stond voor waarden die de Bataven zeer aanspraken zoals mannelijke kracht en moed. Tijdens opgravingen bij Empel in de jaren 1989 tot 1991 werden resten van een tempel gevonden. Oorspronkelijk was die gewijd aan de Germaanse god Magusanus. Later nam Hercules de plaats in van deze krijgshaftige god. Tussen de tempelresten werden opvallend veel vondsten gedaan die het mannelijk karakter van de tempel benadrukten.

Het boek is een fraaie publicatie, niet in de laatste plaats door de vele afbeeldingen waarvan vele in kleur. Elk hoofdstuk vormt een duidelijk afgebakend deel. Samen geven de elf hoofdstukken een goed beeld van de veranderende geschiedschrijving over 'onze voorvaders.'

M. A. de Winter

R. van Kesteren, *Het verlangen naar de Middeleeuwen. De verbeelding van een historische passie* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 634 blz., €29,90, ISBN 90 284 2048 7).

Het idee dat de geschiedenis vrij toegankelijk is en objectief kan worden beschreven of uitgebeeld, behoort al geruime tijd tot het verleden. Historici en kunstenaars maken als subject zelf deel uit van het historisch proces en dat bepaalt — vaak onbewust — de manier waarop een beeld van het verleden wordt ontworpen. De historische representatie, waartoe ook geschiedschrijving behoort, is de plaats- en tijdgebonden uitkomst van een onbedwingbare menselijke behoefte — Ronald van Kesteren, de auteur van het hier besproken boek, spreekt van 'een historische passie' — zich tot het verleden te verhouden. De door het historisch bewustzijn geschapen beelden van het verleden zijn dus historisch bepaald, maar kunnen op

rationele wijze worden bevestigd of weerlegd, verfijnd of verworpen. Ook de kritische reactie kent natuurlijk weer zijn eigen historiciteit. Zo ontstaat een discours naar aanleiding van het verleden dat niet verstomt zolang er mensen zijn.

In *Het verlangen naar de Middeleeuwen* wordt de omgang met het middeleeuwse verleden door de eeuwen heen gethematiseerd. Van Kesteren presenteert zijn onderzoek als voorbeeld van 'historische cultuurwetenschap'. Hij zegt erbij dat het terrein van de historische cultuur veel breder is dan door hem beschreven. (396) 'Historische cultuur' wordt door hem gedefinieerd als 'de praktische articulatie van historisch besef' (33), waarbij geschiedschrijving, politieke theorie, literatuur, bouwkunst en kunstnijverheid als voorbeeld kunnen gelden. Het gaat bij historische cultuur om al die terreinen waarop historische beeldvorming in het geding is.

Van Kesteren gaat niet over één nacht ijs: de bijna tweehonderd bladzijden noten en bibliografie getuigen daarvan. De auteur doet op toegankelijke wijze verslag van zijn bevindingen. Des te opvallender is het daarom dat hij in voorkomende gevallen kiest voor jargon, zonder nadere toelichting. Wie het in één zin (334) over de 'streng formalistisch-structuralistische werkwijze', 'vier historische stijlen', 'kentheoretische divinaties', 'een a-prioristische tropologie' en 'de 'linguistic turn' in de geschiedfilosofie' heeft, bewijst de lezer geen dienst.

Het verlangen naar de Middeleeuwen is opgezet als drieluik. In deel 1 ('Een middeleeuwer verbeeld') staat de diachrone beeldvorming rond Karel de Grote centraal. Getoond wordt hoe geleerden en kunstenaars zich Karel de Grote in opeenvolgende eeuwen hebben toegeëigend, als vorstelijk voorvader, als heilige, als onderwijshervormer, et cetera, en tenslotte — in de twintigste eeuw — als vader van Europa. De besproken aspecten worden aangeduid als betekenisverbanden of 'paradigma's'. (50-51) De lezer komt *en passant* tot het inzicht dat de eigen historische beeldvorming berust op de historische beelden die in de loop der tijd, aan de hand van uiteenlopende intenties, zijn geconstrueerd.

In deel 2 ('De verbeelding van de Middeleeuwen'), het omvangrijke middenpaneel van het boek, staan Europese historici, filosofen, staatslieden, architecten en auteurs centraal die zich in de achttiende en negentiende eeuw met het middeleeuwse verleden hebben beziggehouden. Besproken worden Lodovico Muratori (Italië), François-René de Chateaubriand (Frankrijk), Friedrich Schlegel (Duitsland), Joseph Görres (Duitsland), Augustus Welby Pugin (Engeland), Jozef Alberdingk Thijm (Nederland) en Joris-Karl Huysmans (Frankrijk). Niet elke figuur krijgt een afzonderlijk hoofdstuk of wordt even uitgebreid als de anderen besproken. Met de keuze voor de architect Pugin (hij was onder meer betrokken bij de bouw van het Britse parlamentsgebouw) opent Van Kesteren voor zichzelf de mogelijkheid uit te weiden over gotiek en neo-gotiek en over de visualisering van het middeleeuwse verleden in de openbare ruimte. Bij de bespreking van Alberdingk Thijm treedt interferentie op met deel 1, waar diens visie op Karel de Grote al ter sprake was gebracht. De keuze van de behandelde figuren wordt verantwoord op de pagina's 35-37. De meesten van hen zijn katholiek of bekeren zich in de loop van de tijd tot het katholicisme.

Na lezing van deel 2 blijft als algemeen beeld hangen dat de meeste besproken geleerden en kunstenaars de Renaissance als jammerlijke onderbreking zagen van een chronologische opeenvolging, die abrupt werd onderbroken in zijn natuurlijke ontwikkeling. Zoals de humanisten, over de Middeleeuwen heen, teruggrepen op de klassieke oudheid en daarin hun inspiratie vonden, zo vormden de Middeleeuwen het tijdvak waarmee vanaf de achttiende eeuw het contact opnieuw moest worden hersteld. Met het teruggrijpen op de Middeleeuwen werd gepoogd de band te herstellen met de diverse nationale voorgeschiedenissen en met een periode die op religieus en politiek gebied (kerk en keizerschap) universalistische aanspraken kende. Van Kesteren laat keer op keer doorschemeren hoezeer achttiende- en negentiende-

eeuwse geleerden en kunstenaars van uiteenlopende nationaliteit elkaar en elkaars werk kenden. Het mediëvisme vertoonde nationale en internationale componenten.

In deel 3 ('De verbeelding van de tijd') reflecteert Van Kesteren op zijn werkwijze en breekt hij een lans voor de historische cultuurwetenschap.

Het boek, dat als proefschrift is verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam, had aan overtuigingskracht gewonnen als in deel 2 een na-oorlogse mediëvist in het panorama was opgenomen. Een van de impliciete boodschappen van deze studie is immers dat de lezer wordt herinnerd aan de eigen historische bepaaldheid. Nu eindigt het palet met de romancier Huysmans, die als exuberant exponent van het mediëvisme van het *fin de siècle* zonder meer interessant is, maar in wie menig lezer zich wellicht wat lastiger verplaatst. Met Huysmans als slotakkoord blijft 'het verlangen naar de Middeleeuwen' in hoofdzaak beperkt tot de Europees mediëvisme in de achttiende en negentiende eeuw (alleen in deel 1 komt de twintigste eeuw even ter sprake). Verder had Van Kesteren voor de theoretische positionering van het onderzoek (deel 3) best wat meer ruimte mogen nemen. Zijn punt — meer aandacht voor de historische cultuurwetenschap — is er interessant genoeg voor.

Het verlangen naar de Middeleeuwen verdient een brede lezerskring. Iedereen die het boek ter hand neemt kan dan tevens vaststellen dat de punten van kritiek die in het bovenstaande naar voren zijn gebracht marginaal zijn. Van Kesteren heeft een belangwekkend boek geschreven waarmee de mediëvistiek in Nederland en Vlaanderen zijn voordeel kan doen.

Wim van Anrooij

J.-M. Cauchies, ed., *Les confréries religieuses et la norme XIIe - début XIXe siècle* (Centre de recherches en histoire du droit et des institutions, Cahier XIX; Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 2003, ix + 158 blz.).

In een 'avant-propos' (vii-ix) licht Philippe Desmette het ontstaan (een workshop gehouden op 9 mei 2003 aan het 'Centre de recherches en histoire du droit et des institutions' te Brussel) en de reikwijdte van deze bundel toe. Het boek is chronologisch ingedeeld in een hoofdstuk Middeleeuwen (1-88) en een hoofdstuk moderne tijden. (89-147)

Gezien de doelstellingen van de onderzoekseenheid die deze bundel uitgeeft zal het de lezer niet verbazen dat de broederschappen hier in hun hoedanigheid van 'instellingen' worden benaderd en dat vooral de normatieve teksten die deze instellingen regeren, worden besproken. De vragen waarop men in deze bundel een antwoord probeert te geven zijn: wat was de wetgevende basis voor het ontstaan en het functioneren van broederschappen en hoe, door wie en in welk kader werden hun statuten opgesteld en de naleving ervan gecontroleerd. Sommige bijdragen (Bousmar, 55-88 en Desmette, 91-109) gaan zelfs behoorlijk ver in de analyse van de diplomatische aspecten van het overgeleverde oorkondemateriaal.

Enkel religieuze broederschappen (geen rederijkers of militaire broederschappen) van de late Middeleeuwen en de vroegmoderne periode in Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, hoofdzakelijk het bisdom Kamerijk (Cambrai) komen aan bod.

Wat men in de bundel niet zal vinden zijn gegevens of bevindingen over sociaal-economische, laat staan mentaliteits- of genderaspecten van het fenomeen 'religieuze broederschap'.

Behalve een paar bijdragen over een ruimere geografische omschrijving en met een meer universele draagwijdte (zoals die van Joseph Avril, die een typologie geeft van de broederschappen uit de twaalfde en dertiende eeuw en vaststelt dat er weinig bronnen voorhanden zijn